

Проблема формування риторичної компетентності студентів-філологів: теоретичний аспект

Одним із важливих напрямів реформування змісту сучасної освіти як у загальноосвітніх, так і у вищих навчальних закладах є впровадження компетентнісного підходу, що передбачає формування комунікативної особистості, здатної образно висловлювати свої думки, володіти словом і використовувати власні знання та вміння для досягнення успіху. Це викликано сучасними вимогами до мовно-літературної освіти в Україні, запитом суспільства на риторичні вміння сучасних спеціалістів, покращенням комунікативного рівня, що в результаті привернуло увагу громадськості до професійної підготовки майбутніх фахівців. Володіння переконливим мовленням має позитивний вплив на особистість і професійно необхідне для вчителів, особливо філологів.

Серед багатьох компетентностей, якими має оволодіти вчитель-словесник, особливого значення набуває риторична компетентність, що дасть змогу йому успішно функціонувати в різних сферах соціально-культурного та суспільно-політичного життя. Тому нині постає необхідність підготовки компетентних, креативних, інноваційно зорієнтованих фахівців, які здатні швидко адаптуватися в полікультурному й науковому середовищі, знаходити ефективні способи вирішення різноманітних ситуацій, зумовлених їхньою професійною педагогічною діяльністю. Допомогти цьому покликана наука красномовства – риторика, основи якої були закладені ще в студіях античних ораторів Аристотеля, Цицерона, Демосфена, Квінтіліана та інших. Разом із стилістикою, культурою мовлення, лінгвістикою тексту вона здатна розвивати вміння точно й виразно висловлювати власні думки, переконувати в правильності своїх міркувань, учить володіти мистецтвом промовистої комунікації. Особливо це важливо й необхідно майбутньому вчителю-словеснику, який повинен сам володіти ораторським мистецтвом і формувати риторичні вміння у своїх учнів.

Формування риторичної компетентності студентів-філологів є важливою проблемою в удосконаленні їхніх професійних характеристик. Її розробка має вагоме значення для підвищення рівня успішної педагогічної діяльності в майбутньому, що є надзвичайно актуальним на сьогоднішній час. Не оволодівши риторичними знаннями й уміннями, не навчившись вправно володіти словом, не маючи належного рівня риторичної компетентності, неможливо навчати, переконувати інших, висловлювати гарно, доречно власні думки й судження. Риторична компетентність філолога – це основа його професіоналізму. Тому сьогодні виникла необхідність створити таку систему навчання, обов'язковим компонентом якої є мовленнєва культура, володіння основами успішної комунікації.

Метою дослідження є визначення особливостей та обґрунтування вагомості формування риторичної компетентності студентів філологічних спеціальностей; серед завдань – з'ясування змісту понять "риторика", "компетентнісний підхід", "компетентність", "риторична компетентність".

Різнманітні методичні аспекти дослідження риторичних знань, умінь і навичок, формування риторичної компетентності відображені в наукових розвідках Н. Бабич, Н. Безменова, Я. Білоусова, Н. Голуб, Л. Горобець, О. Горошкіної, А. Капської, К. Климової, Г. Клочека, Л. Коваль, О. Кучерук,

Л. Кузьміної, Л. Мамчур, Л. Мацько, Л. Міщик, В. Нищети, М. Пентиліук, Г. Сагач, О. Сальнікової, І. Якобчук та інших. Учені вважають, що риторична компетентність учителя характеризується його здатністю реалізовувати свій риторичний потенціал для успішної діяльності як у професійно-педагогічній сфері, так і в соціально-культурному житті. На їхню думку, беручи до уваги соціальне замовлення на підготовку риторично компетентного вчителя, необхідно спрямовувати зусилля на формування й розвиток різних структурних компонентів риторичної компетентності (мотиваційного, когнітивного, мовленнєво-поведінкового, мовно-естетичного, емоційно-вольового, морально-ціннісного, рефлексійного) у їх органічному взаємозв'язку [7, с. 51].

Розглядаючи проблему формування риторичної компетентності, звернемося до понять "риторика", "компетентнісний підхід", "компетентність", "риторична компетентність".

Літературознавча енциклопедія дає таке визначення риторики: "Риторика – наука красномовства, що вивчає закони оформлення мисленнєво-мовленнєвої діяльності. Різновидами риторики є політична, церковна, академічна, юридична, наукова, розмовно-побутова, у вигляді бесіди, полеміки, дискусії" [9, с. 327]. В енциклопедії також зазначено, що риторика як синонім ораторського мистецтва розвиває культуру мовлення (виразність, правильність, точність, ясність, стислість, аргументованість), мислення (самостійність, самокритичність, гнучкість, оперативність, відкритість мислення, ерудицію), поведінки (коректність, тактовність, невимушеність, ввічливість), спілкування (дотримання принципів еристики), виконавської майстерності (правильна дикція, інтонація, доцільна міміка, вправні жести).

Філософський енциклопедичний словник зазначає, що "сьогодні термін "риторика" вживають у різних значеннях: 1) наука красномовства, ораторське мистецтво; 2) навчальний предмет, у якому викладена теорія красномовства, ораторського мистецтва; 3) підручник з цього предмета; 4) позірне, зовнішньо красиве, але позбавлене змісту красномовство; 5) назва молодшого класу в навчальних закладах України XVI – XVIII ст." [17, с. 551].

Г. Сагач вважає, що риторика – це наука й мистецтво переконуючої комунікації, що є фундаментом професіоналізму вчителя, політика, юриста, менеджера та багатьох інших [15, с. 13].

Риторика є важливою наукою для всіх людей, а особливо для майбутніх учителів-філологів. Вагоме місце вона займала ще в системі освіти Античності, середньовічній Європі, де була основою цілого комплексу знань, що отримували молоді люди в навчальних закладах. Найпершою пам'яткою риторичного мистецтва в Україні вчені вважають трактат візантійського автора Георгія Хіровоска "Про образи", який був опублікований в "Ізборнику Святослава 1073 р.", де розглядалися 27 "творчестиихъ образъ", тобто риторико-поетичних фігур і тропів, які вживали античні й візантійські письменники для прикрашання мовлення [17, с. 551]. За цим посібником багато ораторів училися переконливо та емоційно розмовляти.

Особливого значення античні філософи (Демосфен, Сократ, Платон, Аристотель, Цицерон, Квінтіліан), а також вітчизняні оратори (митрополит Іларіон, Володимир Мономах, Іван Вишенський, Григорій Сковорода, Феофан Прокопович та інші) надавали тропам і фігурам. Вони намагалися

здивувати слухачів незвичайними словосполученнями, щоб довести своє вміння розвивати певні теми, показати ерудицію. Умілий оратор повинен дібрати й композиційно оформити доречний матеріал, відшукати переконливі фрази для свого висловлення з метою впливу на слухачів.

Сьогодні до риторичної науки все більше зростає інтерес. У середніх школах, ліцеях, гімназіях, вищих навчальних закладах уводиться курс риторики. І це не випадково, адже здавна в українській системі освіти ця наука була однією з основних гуманітарних дисциплін. У всьому світі відомі, наприклад, проповідники й ритори-педагоги Києво-Могилянської академії Інокентій Гізель, Лазар Баранович, Іоаникій Галятовський, Антоній Радивиловський та інші.

Риторична наука необхідна в усіх галузях професійного навчання. Вона вчить говорити правильно, переконливо, виразно, що особливо важливо для студентів – майбутніх учителів словесності, які, окрім досконалого володіння живим впливовим словом, повинні будуть розвивати мовленнєві вміння й навички своїх учнів. Формування риторичної компетентності в процесі навчання у вищому навчальному закладі є вкрай важливим аспектом підготовки філолога, який повинен досконало володіти рідною мовою й піклуватися про її майбутнє, а також розвивати правильне та переконливе мовлення в школярів. Це зможе зробити той, хто сам володіє словом, уміє переконувати, вести за собою, має високий рівень риторичної компетентності. Не маючи цього, студент не зможе творчо висловлювати свої думки при викладанні мови й літератури, у майбутньому навчати учнів, переконувати їх. Це ще раз доводить, що проблема формування риторичної компетентності студентів-філологів є досить актуальною та своєчасною.

Деякі дослідники, зокрема Л. Горобець, виокремлює поняття "педагогічна риторика" як галузь людської культури, що поєднує мистецтво, науку й практику переконливого публічного мовлення; як мистецтво впливу на школяра за допомогою красномовства, адже викладання свого предмета неможливе без пристрасті, натхнення. Це наука, вважає дослідниця, про умови та форми ефективної педагогічної комунікації [3, с. 14]. Об'єктом педагогічної риторики Л. Горобець називає процес формування риторичної компетентності вчителя.

Стосовно нашої розвідки вважаємо доречним окреслити також поняття "компетентнісний підхід" та "компетентність". В основі формування риторичної компетентності закладені ідеї компетентнісного підходу І. Зимньої, Н. Калініної, А. Лісовського, О. Овчарук, О. Пометун та інших. Учені під поняттям "компетентнісний підхід" розуміють спрямованість навчально-виховного процесу на формування й розвиток ключових і предметних компетентностей. Він зорієнтований на формування знань, умінь і навичок, якими повинні оволодіти студенти у вищому навчальному закладі.

Ідею компетентнісного підходу А. Лісовський, наприклад, розглядає як історичну закономірність розвитку педагогічної думки, що ввібрала в себе багаторічний досвід пошуків і досягнень методичної теорії та шкільної практики [8, с. 14]. На його думку, компетентнісний підхід до вивчення основ наук, зокрема й до викладання мови і літератури, – це система вимог до знань, умінь, професійної компетентності, яка спрямована на забезпечення високого рівня викладання, що продиктовані всіма вимогами сучасного життя.

Компетентнісний підхід В. Ницета вважає основною ідеєю реформування навчально-виховного процесу в сучасному освітньому середовищі й наголошує, що трансформаційні процеси в освітній галузі пов'язані з підвищенням компетентнісної спрямованості навчання. Пріоритетним напрямком модернізації мовної освіти, на думку В. Ницети, є введення в навчальний процес курсу практичної риторики [13, с. 93].

Сьогодні багато вчених намагаються розробляти ефективні моделі та технології формування в майбутніх педагогів різних компетентностей у процесі навчання. Щодо самого поняття компетентності, С. Бондар, наприклад, вважає, що це здатність і готовність до продуктивної діяльності; інтегрована характеристика якостей особистості, результативний блок, сформований через досвід, знання, уміння [1, с. 95].

На думку А. Хуторського, компетентність – це сукупність таких сталих особистих якостей, як знання, уміння, навички, здібності, ціннісно-сміслові орієнтації, зумовлені досвідом діяльності в певній галузі, а також готовність до вирішення ситуативних задач. Індивідуальна компетентність, вважає дослідник, – це не тільки знання фактичної інформації, володіння навичками та вміннями в якійсь конкретній сфері діяльності; вона обов'язково містить досвід, здобутий людиною у різних сферах [18, с. 117]. Таким чином, оволодіти певною компетентністю, за А. Хуторським, означає мати знання і здатність їх використовувати за допомогою певного вміння та досвіду.

В. Шуляр особливу увагу звертає на методичну компетентність учителів-філологів. Проблему розвитку цієї компетентності автор розв'язує шляхом використання моделей дослідження об'єктів пізнання. Він пропонує дві моделі методичної компетентності вчителя. Одна з них структурно представляє компоненти методичної компетентності вчителя-словесника, інша – передбачає механізм управління розвитком методичної компетентності педагога до конструювання компетентнісно-діяльнісного уроку [20, с. 14].

Серед важливих компонентів будь-якої компетентності науковці називають здатність використовувати на практиці здобуті знання для розв'язання різноманітних проблем; освіченість, що є обізнаністю в певній галузі; взаємозв'язок знань, навичок і вмінь, які розвинені шляхом освіти й практики, допомагають діяти відповідно до ситуації; досвід людини, що сприяє вдалому й успішному виконанню конкретних завдань; цінності, наявність яких робить людину авторитетною в певній галузі; професійні якості, які відображають професіоналізм кожної особистості [4, с. 6].

А. Горобець у структурі комунікативної компетентності вчителя, окрім мовної, мовленнєвої, лінгвістичної, культурологічної, виокремлює і риторичну компетентність, що забезпечує риторичну діяльність мовної особистості. Дослідниця вважає, що рівень риторичної компетентності студентів повинен бути показником професійно-методичної підготовки випускників, а головним компонентом навчання мають стати жанрово-стильові й риторичні вміння [3, с. 9].

Більшість учених дотримується думки, що студенту, майбутньому вчителю, з метою реалізації успішної педагогічної діяльності потрібно оволодіти різними компетентностями, серед яких, наприклад, Н. Голуб виокремлює компетентність у професійній сфері (спрямовану на викладацьку діяльність і самовдосконалення), компетентність у комунікативно-соціально-морально-етично-правовій сфері, компетентність

в інформаційно-технологічній сфері, комунікативну, інформаційну та регулятивну, когнітивну (професійно-педагогічну ерудицію), психологічну (емоційну культуру й психологічну зіркість), комунікативну (культуру спілкування та педагогічний такт), риторичну (професійну культуру мовлення), професійно-технічну, професійно-інформаційну (моніторингову культуру) [2]. Дослідниця серед багатьох компетентностей виділяє і риторичну. У зв'язку з цим, великого значення для підготовки майбутнього вчителя надає античній риторичній традиції, давньоукраїнському ідеалу мовленнєвої поведінки, кращим риторичним зразкам публічних виступів педагогів і вчених, надбанню сучасних риторичних шкіл.

Як бачимо, науковці трактують поняття "компетентність" як здатність чи спроможність на основі здобутих знань діяти, а щодо формування вмінь і навичок, які стосуються риторичної діяльності, вважають за доцільне використовувати термін "риторична компетентність".

Єдиного тлумачення риторичної компетентності на сьогодні немає. Учені по-різному підходять до визначення цього поняття. О. Симакіна, наприклад, трактує риторичну компетентність як володіння якостями, що визначають здатність особистості до ефективної комунікації, ціннісним ставленням до спілкування та досвідом, спрямованим на здійснення продуктивної діяльності. Дослідниця до структури риторичної компетентності відносить комплекс складових, серед яких уміння й навички, що забезпечують процес ефективної комунікації, ініціативність у спілкуванні, тобто вміння бути комунікативним лідером [16].

В. Нищета до риторичної компетентності зараховує сукупність знань про мову, мовлення, спілкування та комунікабельність (ініціативність, здатність до включення в комунікацію) [13, с. 95]. На його думку, "риторична компетентність – це вищий рівень комунікативної компетентності; володіння риторичними знаннями, уміннями й навичками, якостями особистості, що визначають здатність і готовність до ефективного й оптимального спілкування, реалізовані й закріплені в досвіді комунікативної й риторичної діяльності" [12, с. 59].

Автор робить висновок, що необхідно оперувати терміном "компетентність" у контексті її формування, тобто сфери буття особистості, характеристики з погляду досвіду, здібностей, спроможностей людини; формуванню риторичної компетентності доцільно надавати загальноосвітньої, особистісної спрямованості. До структури риторичної компетентності дослідник відносить "комплекс мовних і риторичних знань у контексті їх вправного застосування в мовленнєвій діяльності (теоретико-практична площина); комунікабельність (ініціативність, здатність до включення в активну комунікацію) (площина активності); вправність у доборі стратегій і тактик спілкування (організаційно-методологічна площина); вправність у володінні експресивно-емоційними засобами мови для досягнення запланованого прагматичного результату (площина впливовості мовленнєвого акту); навички спілкування, комунікації відповідно до мовленнєвої ситуації; застосування вмінь використовувати обрані засоби для досягнення комунікативної мети (процесуально-діяльнісна площина); цінності, ціннісні орієнтації, духовність особистості (соціокультурна – морально-етична площина)" [13, с. 97].

Л. Горобець трактує риторичну компетентність як вищий рівень комунікативної компетентності; здатність свідомо створювати, вимовляти

й рефлексувати авторсько-адресний текст мовленнєвого чи риторичного жанру відповідно до мети й ситуації публічного мовлення. У структурі риторичної компетентності дослідниця виокремлює такі основні компоненти: "1) свідомий вибір комунікативної мети, стратегій, що реалізуються через комунікативно-риторичні тактики, які визначаються комунікативною ситуацією; його доречно актуалізувати з риторичними вміннями, що співвідносяться з винаходом і розташуванням думки: уміння адекватно вибрати тему; визначити комунікативний намір адресанта / адресата; урахувати тип адресата, особливості публічного спілкування з ним; уміння розташувати факти / матеріал / аргументи відповідно до обраного типу мовлення, прогнозуючи риторичні враження та ін.; 2) адекватний синтез мови як цілого тексту; 3) володіння арсеналом жанрово-стилістичних засобів" [3, с. 15]. Дослідниця визначає риторичну компетентність як багатоаспектне поняття. Опираючись на риторичну компетенцію, педагог ставить перед собою комунікативну мету, зокрема й риторичну, вважає Л. Горобець, і вибирає комунікативну стратегію, яка реалізується через комунікативно-риторичні тактики, за допомогою мовних і риторичних жанрів, що залежать від комунікативної ситуації, риторичних завдань, прийомів (практичних засобів руху до комунікативної мети) і риторичного (комунікативного) досвіду мовця [3, с. 16]. На думку авторки, риторична компетентність включає знання риторики, знання про риторичні можливості мовних засобів і закономірності вживання їх у мовленні; володіння риторичними вміннями; патріотичний світогляд, що формується в сім'ї, а також соціальним, природно-мовним і штучним середовищем; рефлексію тощо.

Досліджуючи означену проблему, науковці зазначають, що риторична компетентність є однією з життєвих компетентностей, яка повинна формуватися в процесі навчання в загальноосвітній школі й у вищому навчальному закладі, особливо при вивченні філологічних дисциплін. На їхню думку, риторична компетентність тісно пов'язана з риторичною компетенцією, що "відображає життя мови, мовну й мовленнєву культури. Вона є ширшою за риторичні знання, адже поєднує в собі й історію риторики, зв'язок мови і культури, духовний світ особистості, жанрово-стилістичні особливості текстів як продуктів мовленнєвої діяльності, їх функціонування" [20].

Терміни "компетентність" і "компетенція" Л. Горобець, наприклад, вважає нероздільними поняттями, тобто компетенцію трактує як формування предметного обсягу знань, умінь, якими необхідно оволодіти, а компетентність як результат формування цих знань і умінь, способів їх застосування, які впливають на умови педагогічного спілкування [3, с. 14].

Науковці й педагоги-практики вказують на важливість формування риторичної компетентності, аргументуючи це тим, що існує необхідність переконливого мовлення в різних видах суспільного й міжособистісного спілкування, на що й орієнтує риторика; потреба формувати образ мовця (оратора) із внутрішньою готовністю не тільки спілкуватися, а й відповідати за промовлене висловлювання, пропагувати високу суспільну мораль і бути її зразком; необхідність особистостей вільно будувати діалог у будь-яких ситуаціях мовленнєвого спілкування, використовуючи усталені в суспільстві формули, що сприяють взаєморозумінню людей у процесі спілкування [10, с. 184].

Л. Мамчур проблему мовно-риторичної компетентності розглядає в контексті педагогічної майстерності вчителя, його національної самосвідомості й виділяє такі її складники, як "лексико-граматична грамотність і багатство словникового складу; виразність стилістики та правильність вибору стилю й тону мовлення, уміння спілкуватися, управляти своїм мисленням і мовленням; володіння технікою висловлювання (постановка голосу, техніка дихання, тембр, наявність відповідних динамічних відтінків)" [10, с. 184].

Дослідниця І. Якобчук розглядає формування риторичної компетентності як технологію з чітко визначеними метою, завданнями, етапами діяльності, методами і прийомами впровадження, серед яких виокремлює й риторику [20].

Як бачимо, на думку багатьох учених, педагогів та інших фахівців, сьогодні виникла гостра потреба у формуванні риторичної культури людини, яка має якісне мовлення, здатна самостійно мислити, переконувати словом. Як вважає Г. Сагач, метою сучасної інтелігентної людини є осмислення риторичної скарбниці людства й рідного народу щодо власних можливостей, конкретної ситуації спілкування, вироблення свого оригінального стилю, розширення інтелектуально-духовних обріїв у контексті світової культури [15, с. 19].

Л. Мацько вважає, що необхідно засвоїти знання, що є змістом риторики як науки, освоїти систему понять, оволодіти риторичною термінологією; вивчити історію та джерела риторики, педагогічної майстерності, бо всі відомі оратори були майстерними педагогами риторики; ознайомитися з промовами визначних риторів минулого й сучасності з метою використання їхнього досвіду; досконало оволодіти риторичним аналізом тексту різних типів промов, навчитися визначати тему, тези, докази й мовні засоби; використовуючи власні знання й досвід інших промовців, навчитися самому продукувати тексти різних типів промов для будь-яких ситуацій; виробити уважне й критичне ставлення до свого мовлення і суспільної мовної практики [11, с. 4].

На думку М. Пентилюк, при формуванні риторичних умінь і навичок необхідно оволодіти теоретичними основами риторики як науки та практичною риторикою, яка передбачає такі види писемного мовлення, як діловий лист, ведення щоденників, написання доповідей, рефератів, конспектів, публіцистичних статей [14].

Таким чином, студенти-філологи, вивчаючи стилістику, культуру мовлення, лінгвістику тексту тощо у вищому навчальному закладі, повинні розвивати свої риторичні вміння й навички, серед яких найбільш важливими є вміння аналізувати тексти, висловлювати й аргументувати власні думки про зміст і форму вираження; сприймати висловлювання різних стилів і типів мовлення; будувати власні висловлювання монологічного й діалогічного характеру, надаючи виразності мовному оформленню; давати оцінку тексту, його змісту й формі; володіти видами й жанрами красномовства й впливати на аудиторію; виступати із власними повідомленнями, критично оцінювати їх, редагувати.

Основними формами роботи при формуванні риторичних умінь, за М. Пентилюк, можуть бути виразне читання віршів, аналітичне читання текстів різних жанрів, проникнення в авторський задум тексту через аналіз ключових слів, які розкривають головну ідею тексту, формування лексикографічної культури через роботу зі словниками різних типів

(тлумачним, орфографічним, орфоепічним, синонімів, антонімів, паронімів, омонімів тощо), вправи з техніки мовлення, виголошення власних промов залежно від ситуації мовлення, написання листів, заміток до газети, на радіо, телебачення з актуальних проблем суспільного життя, з проблем культури, навчання тощо. Дослідниця вважає, що "риторизація навчального процесу повинна йти від мовних одиниць різних рівнів до їх ролі в тексті, від спостереження над текстами-зразкам до розвитку мовленнєвих умінь і навичок в умовах активних форм комунікації, створення тексту. Тільки таким чином можна забезпечити тренування в застосуванні мови для відтворення думки й передачі її слухачам" [14].

Зважаючи на вищезазначене, підкреслимо, що вагомим фактором формування мовно-риторичної компетентності студентів-філологів є їхній мовленнєвий розвиток, що спрямований на опанування мовленнєвих знань, умінь і навичок, які необхідні для вміння спілкуватися, використовуючи засоби мови, здатність сприймати й відтворювати зміст чужого мовлення, висловлювати власні думки, демонструючи при цьому свій інтелектуальний розвиток.

Підготовка майбутнього вчителя української мови й літератури як риторичної особистості у вищому навчальному закладі повинна здійснюватися одночасно з вивченням усіх філологічних дисциплін, і особливо курсу риторики, який передбачає ознайомлення студентів з основними законами риторики (концептуальним, моделювання аудиторії, тактичним, стратегічним, мовленнєвим, ефективною комунікації, системно-аналітичним), основами ораторського мистецтва, такими як підготовка до промови, тема, види ораторського виступу (лекція, доповідь, промова), композиція промови, засоби уваги слухачів, культура ораторського мовлення. Також студенти повинні оволодіти мовленнєвим етикетом, виразним читанням, риторичною технікою тощо.

Г. Клочек називає "золоті правила", якими мають оволодіти майбутні вчителі-словесники в курсі практичної риторики, серед них виокремлює глибоке знання предмета, що дає вчителю впевненість у собі, здатність добирати в процесі усномовного спілкування з учнями лише ті думки, аргументи, приклади, які дають можливість повніше передати думку, викликати образні уявлення, асоціації; емпатичні здібності (здатність розуміти внутрішній світ учнів); уміння підпорядковувати кожний свій прийом конкретній, чітко визначеній меті, що робить усномовний текст цілісним і впливовим; відчуття класу (аудиторії), що дає можливість швидко корегувати риторичну діяльність, змінювати сам зміст мовлення, звукову тональність – і таким чином досягати ефективності; образність висловлювання, яка є найуніверсальнішим засобом, на якому ґрунтується усномовна діяльність учителя-словесника; інформаційна свіжість тексту, що забезпечується введенням нової для слухачів інформації [5, с. 17].

На думку О. Кучерук, для того, щоб забезпечити належний рівень риторичної підготовки студентів-філологів потрібно використовувати різні підходи до організації навчання, серед яких *комунікативно-ситуативний, власне риторичний, когнітивно-герменевтичний, системно-синергетичний, частково-пошуковий, дослідницький і креативний* [7, с. 52].

У процесі формування риторичної компетентності майбутніх учителів у вищому навчальному закладі дослідниця виокремлює основні етапи, серед яких називає підготовчий, комунікативний і контрольно-рефлексійний. За розробленою системою О. Кучерук, вивчаючи,

наприклад, курс "Практикум з педагогічної риторики", на підготовчому етапі студенти усвідомлюють специфіку дисципліни, опановують теоретичний матеріал, знайомляться із зразками риторичних текстів, проводять їх риторичний аналіз, розширюють свою лінгвокогнітивну картину світу, аналізують поведінку вчителя й учнів на уроці, використовуючи відеофрагменти. На комунікативному етапі передбачається виконання різноманітних комунікативно-ситуативних завдань, участь у комунікативних іграх, тренінгах, виступи з доповідями, презентаціями, проведення дискусій, диспутів тощо. Особливо наголошує дослідниця на важливості підсумкового контрольного-рефлексійного етапу в риторичній освіті, який передбачає самоконтроль і самоаналіз набутого рівня педагогічного красномовства, а також контроль і оцінювання рівня сформованості риторичної компетентності студентів за такими критеріями: "наявність потреби вивчати закони риторики, займатися риторичною діяльністю, потреба в саморозвитку риторичних здібностей; правильність, повнота, точність знань риторичної теорії; духовно-ціннісні орієнтації; уміння розроблювати риторичну модель тексту, текстотворчі вміння, практичне володіння різними жанрами педагогічного мовлення, уміння виконувати риторичний аналіз тексту, робити самостійні висновки, висловлювати своє ставлення, уміння знаходити оригінальні шляхи розв'язання проблемних комунікативних завдань, уміння переконливо впливати на слухачів, доцільно поєднуючи мовно-виражальні й невербальні засоби спілкування, уміння визначати комунікативні цілі й ефективно використовувати різні стратегії й тактики в ситуаціях спілкування; усвідомлення відповідальності за результати власної професійно-риторичної діяльності" [7, с. 53].

У зв'язку з актуальністю означеної проблеми, учені пропонують методику формування риторичної компетентності студентів. На думку Л. Кузьміної, вона ґрунтується на етапах навчального процесу: *мотиваційно-спонукальному*, де, окрім формування позитивних мотивів і створення цільових установок, студентам пропонуються робочі аркуші, що допомагають усвідомити мету заняття, основні етапи досягнення цієї мети, критерії, умови аналізу та самоаналізу результатів навчання; *етапі актуалізації знань, умінь і навичок*, де студенти повинні набути вмінь орієнтуватися в ситуації спілкування й визначати жанр, необхідний для розв'язання певного комунікативного завдання, визначати композиційні особливості жанру й структурно-змістових елементів, добирати необхідні за змістом мовні засоби та етикетні мовні формули; *комунікативно-формувальному та комунікативно-діяльнісному*, де здійснюється робота з фаховими текстами: лінгвістичний аналіз, стилістичний експеримент тощо; *рефлексійно-оцінювальному*, на якому студенти аналізують і корегують чуже мовлення та оцінюють результати своєї навчальної діяльності [6, с. 83].

Ураховуючи сказане, пропонуємо модель формування риторичної компетентності майбутніх учителів-словесників у системі професійної освіти (схема 1).

Мета: формування риторичної компетентності студентів-філологів.

Основні цільові напрями:

- **знання:** педагогічної риторики, фахових дисциплін, культурологічні, психолого-педагогічні;
- **уміння:** виразно читати; володіти образним мовленням; аналізувати риторичні тексти; проектувати, створювати, виголошувати промову; вести професійно орієнтований діалог; риторизувати навчально-виховний процес.

Концептуальні ідеї організації навчання:

- **підходи:** особистісно орієнтований, компетентнісний, комунікативно-ситуативний, когнітивно-герменевтичний, системно-синергетичний, частково-пошуковий, креативний та ін.;
- **принципи:** проблемності, образотворення, текстоцентризму, соціокультурний, діалогізації, риторизації навчання, лінгвокреативний та ін.

Критерії контролю й оцінювання навчальних результатів:

- мотиваційний;
- когнітивно-риторичний;
- риторично-діяльнісний

Зміст професійної освіти

Педагогічна риторика		Фахові дисципліни філологічного спрямування	
<p>↓</p> <p>Способи навчання (забезпечення мотивації, опанування риторичних знань, формування риторичних умінь):</p> <ul style="list-style-type: none"> • усний виклад теорії; • самостійне опрацювання «бібліотеки риторичних знань»; • риторичний аналіз; • виразне читання; • створення промови; • сторітелінг; • риторизація діалогу; • створення комп'ютерної презентації до виступу; • кейс-метод; • укладання словника афоризмів; • рольова гра; • риторичний тренінг та ін. <p>↓</p>		<p>↓</p> <p>Засоби навчання:</p> <ul style="list-style-type: none"> • риторичний текст; • схема риторичного аналізу; • пакет комунікативних ситуацій; • відеозаписи комунікативної поведінки педагогів; • «бібліотека риторичних знань» <p>↓</p>	
<p>Результат: сформованість риторичної компетентності студентів-філологів</p>			

Схема 1. Концептуальна модель риторичної підготовки майбутнього вчителя-словесника.

Мовлення майбутнього вчителя словесності має бути зразком для сприймання й наслідування його учнями, тому саме із студентських років майбутній педагог повинен постійно вдосконалювати власне мовлення, мовно-риторичні вміння як основу своєї риторичної майстерності, дотримуючись інтонації, стилю, норм літературної вимови тощо. Адже мовлення, мовленнєвий розвиток є важливим фактором у формуванні мовно-риторичної компетентності майбутніх учителів-філологів, їхньої риторичної культури, яка проявляється насамперед у вмінні доцільно добирати мовні засоби риторичної майстерності з метою педагогічного впливу, аби більш точно, чітко, виразно й образно передати власні думки, знання, переконання, загальнокультурні й духовно-національні цінності.

Отже, формування риторичної компетентності в процесі навчання на філологічних факультетах є необхідним і важливим складником у підготовці студентів – майбутніх учителів словесності, адже вони, приступивши до викладацької діяльності, повинні будуть донести до своїх учнів мовні й риторичні багатства українського народу, навчити свідомо їх засвоювати й використовувати в щоденному власному мовленні, сформувати вміння вправно володіти словом, виявляти в ньому свою культуру й моральність. Тому таке важливе значення сьогодні надається професійному мовленню майбутнього філолога, що передбачає насамперед високий рівень мовно-риторичної компетентності як основну вимогу до нього як до фахівця, оскільки він повинен формувати високоякісне мовлення учнів загальноосвітньої школи.

Оволодіння риторичною компетентністю дасть змогу студентам аргументовано доводити власну думку, переконувати інших людей, уміло володіти словом, а саме ці вміння є основою успіху в будь-якій галузі діяльності. Упродовж усієї професійно-методичної діяльності відбувається набуття цієї компетентності, але фундамент закладається в студентському віці під час навчання у вищому навчальному закладі. Тому надзвичайно важливою є сьогодні підготовка кваліфікованих фахівців, які мають високий рівень риторичної культури та власну зацікавленість у професійному зростанні. Професіоналізм учителя в цілому залежить від рівня інтелектуального розвитку, освіченості, культури й компетентності. Тому так важливо розвивати в студентів – майбутніх учителів – естетичні здібності, творчу діяльність, риторичну компетентність. Процес формування риторичної компетентності повинен носити системний характер, передбачати застосування сучасних технологій, якісно нових моделей, спрямованих на розвиток цієї компетентності в майбутніх філологів.

Риторичні знання і вміння, які отримають майбутні вчителі, уміле володіння мовленнєвою ситуацією, комунікативним процесом допоможуть їм у майбутньому впливати на учнівську аудиторію. Це сприятиме продуктивності навчального процесу, посиленню пізнавального інтересу до будь-якої проблеми, а також допоможе адаптуватися молодому вчителю в колективі, бути зразком для учнів у їхній мовленнєвій діяльності. Сучасний учитель, а філолог тим паче, повинен бути елітарною мовною особистістю, високим професіоналом і гарним оратором. Тому й набуває особливої актуальності проблема риторичної компетентності майбутнього вчителя.

Список використаних джерел

1. Бондар С. Термінологічний аналіз понять "компетенція" і "компетентність" у педагогіці: їх сутність та структура / С. Бондар // Освіта та управління. – 2007. – Т. 10. – № 2. – С. 95-99.

2. Голуб Н. Б. Ідеал сучасного вчителя: мовно-риторичний аспект / Н. Б. Голуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: eprints.zu.edu.ua/1603/1/25.pdf

3. Горобець Л. Н. Формирование риторической компетенции студентов-нефилологов в системе профессиональной подготовки в педагогическом вузе / Л. Н. Горобець / Автореферат на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Санкт-Петербург, 2008. – 33 с.

4. Дубасенюк О. Загальнокультурна компетентність: сутність та підходи / О. Дубасенюк // Формування загальнокультурної компетентності майбутніх фахівців: збірник наукових праць ; за ред. О. С. Березюк, О. М. Власенко. – Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – С. 5-9.

5. Клочек Г. Риторика: Навчально-методичний комплекс для філологічних факультетів / Г. Клочек // Дивослово. – 2002. – № 8. – С. 15-18.

6. Кузьміна Л. Формування риторичної компетентності майбутніх фахівців залізничної галузі / Л. Кузьміна // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К. Я. Климової. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 80-85.

7. Кучерук О. А. Розвиток риторичної компетентності студентів-філологів у процесі риторичної освіти / О. А. Кучерук // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К. Я. Климової. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С.50-54.

8. Лісовський А. М. Формування літературно-естетичної компетентності учнів у процесі вивчення літератури / А. М. Лісовський // Методичний пошук. – Житомир: Вид-во: ЖДУ ім. І. Франка, 2014. – № 12. – С. 14-23.

9. Літературознавча енциклопедія : у 2-х томах / Автор-укладач Ю. І. Ковалів. – К. : Академія, 2007. – Т. 2. – 624 с.

10. Мамчур Л. Формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника / Л. Мамчур // Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та ін.]. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2013. – Випуск 8. – Частина 2. – 366 с.

11. Мацько Л. І. Риторика: Навч. посіб. – 2-ге вид., стер. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища школа, 2006. – 311 с.

12. Ницета В. Концептуальні параметри дослідно-експериментального навчання української мови в основній школі: риторичний аспект / В. Ницета // Актуальні проблеми формування риторичної особистості вчителя в україномовному просторі: збірник наукових праць (за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції 23 квітня 2015 р.) / За ред. проф. К. Я. Климової. – Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 58-70.

13. Ницета В. Риторична компетентність учнів загальноосвітніх шкіл як педагогічна проблема / В. Ницета // Вісник Луганського національного

університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки): [частина II]. Листопад, 2010. – № 22 (209). – С. 93–98.

14. *Пентиліук М.* Роль тексту у формуванні риторичних умінь і навичок учнів / М. Пентиліук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ekhsuir.kspu.edu

15. *Сагач Г. М.* Риторика / Г. М.Сагач. – К. : Ін Юре, 2000. – 567 с.

16. *Симакова Е. С.* Риторическая компетентность специалиста в системе профессиональной подготовки / Е. С. Симакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vshu.ru/files/letters237/simakova.doc>

17. *Філософський енциклопедичний словник* / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (голова). – К.: Абрис, 2002. – 742 с.

18. *Хуторской А. В.* Компетентность как дидактическое понятие: содержание, структура и модели конструирования / А. В. Хуторской, Л. Н. Хуторская // Межвузовский сб. науч. тр. "Проектирование и организация самостоятельной работы студентов в контексте компетентностного подхода" / [под ред. А. А. Орлова]. – Тула : Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2008. – Вып. 1. – С. 117–137.

19. *Шуляр В.* Управління розвитком методичної компетентності вчителя-словесника (конструювання компетентнісно-діяльнісного уроку літератури) / В. Шуляр // Українська література в загальноосвітній школі. – 2015. – № 2. – С. 13-17.

20. *Якобчук І.* Формування риторичної компетентності учнів у контексті мовно-літературної освіти / І. Якобчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: navigator.rv.ua/index.php?option=com_content&view...